

**Jihočeská univerzita v Českých
Budějovicích**

Pedagogická fakulta

Katedra Výtvarné výchovy

**Rehabilitace kostela sv. Jana
Křtitele v Zátoni**

Diplomová práce

Knihovna JU - PF

Vypracovala: Barbora Lišková

Vedoucí diplomové práce: Doc. PaedDr. Radko Chodura,
CSc.

V Českých Budějovicích dne 30. dubna 2006

Chtěla bych touto cestou poděkovat vedoucímu mé diplomové práce panu Doc. PaedDr. Radku Chodurovi, CSc. za odborné vedení, podnětné připomínky a významnou pomoc při zpracování mé diplomové práce a katedře výtvarné výchovy za vytvoření podnětného studijního prostředí

Zároveň bych chtěla poděkovat své rodině a blízkým, za podporu, kterou mi po dobu mého studia poskytovali.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem při tom výhradně literaturu uvedenou v seznamu literatury.

V Českých Budějovicích 30.dubna 2006

.....

Anotace

Práce se zabývá rehabilitací kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni.

V teoretické části jsem se pokusila zmapovat vývoj gotiky v Jižních Čechách, a tím vzniklo i malé srovnání v architektuře. Jedná se hlavně o Chvalšiny a Kájov. Ale ve stručném výčtu jsem nezapomněla na klášter ve Vyšším Brodu a ve Zlaté Koruně a další neméně významné kostely a místa v Jižních Čechách. Dále je zde popsána Zátoň a historické souvislosti založení a vzniku kláštera s románskou kaplí a přestavbou v gotický kostel sv. Jana Křtitele. Další částí teoretické práce je popis původního oltáře, který je v Národní galerii (Zátoňská archa), a v praktické části je archa součástí návrhů.

V praktické části jsou provedeny návrhy zpracování interiéru a mobiliáře. Dále maketa s konečným řešením interiéru. Rysy v měřítku 1:50 s kótami skutečných rozměrů kostela a elektronická prezentace fotografií.

Annotation

The thesis is focused on the "Rehabilitation of the church Sv. Jan Křtitel in the town Zátoň."

I aimed to describe the evolution of Gothic in South Bohemia. As a result I compared regional gothic architecture, mainly in two towns: Chvalšiny and Kájov.

Moreover I mentioned the cloisters in Vyšší Brod and Zlatá Koruna and other important churches and places in South Bohemia. The main goal of my thesis was to describe the town Zátoň and the foundation of the church with Romansque chapel and the reconstruction of the church Sv. Jan Křtitel.

Next part of the thesis deals with the description of the altar Zátoňská archa (now placed in ND). In the second practical part the altar belongs to my projects. In addition, convenient interior and its facilities are proposed. A model of proportions 1:50 and electronic photographs are attached.

Obsah

I. Úvod	7
II. Region Český Krumlov a jeho architektonický vývoj	9
1.1. Vzhled krajiny	9
1.2. Ranný středověk	9
1.3. Doba gotická, do konce 13. století	10
1.4. Gotika 14. - 15. století	13
1.5. Pohusitské období a pozdní gotika 15. až k počátku 16. století	14
III. Z výzkumu jihočeských pozdně gotických staveb ..	19
IV. Zátoň (Ottau)	22
V. Kostel sv. Jana Křtitele	23
VI. Zátoňská archa	34
VII. Výtvarné zpracování interiéru	43
VIII. Závěr:	48
VIII. Použitá literatura:	50
IX. Slovníček základních pojmů k sakrální architektuře	52

I. Úvod

Tématem mé diplomové práce je zpracování možných variant využití a znovuoobnovení zašlé slávy kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni. Součástí mé práce je také elektronická podoba prezentace fotografií, které mají pomoci orientovat se ve fotografické příloze. V první části jsem zpracovávala historické prameny, ve kterých jsem hledala podrobné odkazy na vznik a vývoj nejen jihočeské gotiky, historie místa, ale hlavně i další přestavby a úpravy, které byly na kostele provedeny. Zajímá mě také vznik a vývoj kostela jako architektonického celku. Dalším bodem, i když jen okrajovým, je vývoj gotické architektury na jihu Čech. V hledání zdrojů pro toto zatím jen málo zmapované téma jsem spolupracovala nejvíce s archivem Třeboň, převážně s jeho pobočkou v Českém Krumlově. Bohužel většina tady nalezených materiálů je v německém jazyce. Když jsem toto téma vybírala netušila jsem, že k tak poměrně známému a navštěvovanému kostelu bude tak málo historických pramenů k dispozici. Příkladně S.H.P. (stavebně historický průzkum) nikdy nebyl proveden. Proto informace mnou zpracované mohou být místy nepřesné a některé opravy jsou prováděny díky článkům v odborné literatuře. Ani mobiliář nebyl nikdy kompletně sepsán a zpracován. Jediné opravdu unikátní fotografie, které se mi podařilo získat, jsou obrazy z nynějšího oltáře, které byly z kostela v devadesátých letech odcizeny.

Součástí mé práce je i praktická část, kde se snažím o nepuristické zpracování plánů na obnovu kostela včetně mobiliáře (menza a ambon). Zátoňskou archu (deskový křídlový oltář, malovaný někdy po roce 1430) jsem použila jako dominantní prvek, samozřejmě v kopii, pro návrh menzy. Stává se tak stěžejním článkem jak pro historizující část tak i pro čistě moderní zpracování. Když jsem přemýšlela, co dál od své práce očekávám, je to především přiblížení jihočeské gotiky laické veřejnosti a studentům, kteří by měli zájem o toto zajímavé téma. Počítačová prezentace je část, která nebyla v prvotním konceptu mé práce, ale potřeba elektronické formy vyplynula z konečného zpracování. Další součástí je maketa (bez detailů), která by nám měla ukázat, jednu z možných konečných variant výtvarných úprav. Volila jsem zde částečné otevření v pohledu do interiéru. Poslední částí je slovníček základních pojmů, který by měl tuto práci přiblížit i laické veřejnosti.

1.3. Návrh středověké

II. Region Český Krumlov a jeho architektonický vývoj

1.1. Vzhled krajiny

Geomorfologicky je Českokrumlovsko součástí Šumavského podhůří a částí Prachatické hornatiny na severu, z jihu pak přiléhá pásmo Šumavy.

Vždy určitý typ krajiny odpovídal ideálu své doby a stal se součástí architektonického výrazu. Románské kostely se staví na návrší nížin a širokých kotlin, jako je umístění kostela v Černici nad údolím Vltavy. Krajina gotická využívá románských míst a tak je tomu i u Zátoňského kostela sv. Jana Křtitele. Nacházíme je často nad hlubokými strmými údolími meandrujících řek, jakými jsou polohy Rožmberka a Krumlova. U renesančních letohrádků se volí spíše nížiny vhodné pro parky a obory jako v Červeném Dvoře. Baroko oproti tomu využívá dominant jako na Křížové hoře nad Českým Krumlovem.

1.2. Ranný středověk

Románská architektura se na jihu Čech příliš nedochovala. Je jako fragmentární součást pozdějších přestaveb kostelů jako je kostel sv. Jana Křtitele v

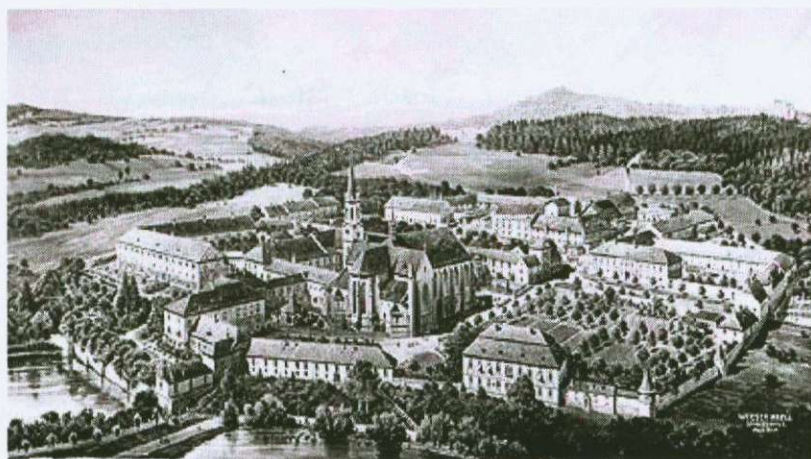
Zátoni z 11. století, sv. Mikuláše v Boleticích z konce 12. století se sdruženými okny ve věži, sv. Markéty v Horní Plané z 2. čtvrtiny 13. století a sv. Maří Magdaleny v Černici z doby po polovině 13. století. Na velešínském hradě se našly zbytky kaple obdélného půdorysu s apsidou z poloviny 13. století.

1.3. Doba gotická, do konce 13. století

Zvláště v regionu Český Krumlov, znamená obrovské kulturní, ale i hospodářské vzepětí a gotika se tak trvale zapsala do tváře jižních Čech. V polovině 13. století, kdy tato nová aktivita vzniká současně s kolonizací, se na Krumlovsku hned střetávají dvě síly: český král a místní šlechta - Rožmberkové s bohatými styky do sousedního Rakouska. Po založení cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, před r. 1259 Vokem z Rožmberka, zakládá roku 1263 Přemysl Otakar II. klášter téhož řádu ve Zlaté Koruně a královské město České Budějovice, a každý se snaží ovládat část Jižních Čech. Současně se osady začínají měnit v prosperující města jako Krumlov, hrad a město Rožmberk nad Vltavou a hrádek Vítkův Kámen.

Klášter Zlatá Koruna, též zvaný Corona spinea podle relikvie trnové koruny, kterou získal zakladatel Přemysl Otakar II. od francouzského krále sv. Ludvíka, byl osazen cisterciáky z Heiligenkreuzu. Rozloha a hospodářské vybavení bylo nepoměrně menší než ve Vyšším Brodu: před branou byla poddanská vesnice. Zato zde vznikla řada architektonicky významných objektů: klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie je bazilikální trojlodí. Kostel nezvyklou orientací k severovýchodu zřejmě respektuje utváření terénu meandrem Vltavy.

Klášter Vyšší Brod byl založen Rožmberky jako rodový klášter a osazen cisterciáky z rakouského Wilheringu. Střežil brod řeky Vltavy na linecké stezce. Rozsáhlý areál o rozloze 5 ha, rozkládající se na návrší, byl obehnan hradbami a postupně vybaven vlastním hospodářstvím, včetně mlýna na umělém kanálu. K původní

osadě s gotickým kostelem sv. Bartoloměje, nejevil žádné vazby, dokonce i hlavní brána kláštera je na opačné straně. Klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie je halové trojlodí, původně však bazilika z konce 13. století. Má transept o pěti polích, do kterého ústí dvě kaple s trojúhelníkovým závěrem. Sedlový západní portál údajně pochází z kláštera v Přední Výtoni. Profilace i struktura koutových konzol je příbuzná s jižním portálem v Nových Hradech a s jižním portálem v Zátoni (i když tam se konzola s dvojitým projmutím a vetknutým válečkem skutečně velmi podobá západnímu portálu v Haslachu, jenž má ovšem profilaci mírně odlišného druhu). S touto skupinou souvisí i portál v Dolní Vltavici (před zbořením kostela byl osazen ve hřbitovní zdi, ale nejspíše se jednalo o původní vstupní portál kostela). Typologii portálů se zde ovšem nemohu věnovat, protože nemám v potřebné míře k dispozici srovnatelnou dokumentaci. Navíc mohu předpokládat, že autoři zde komentovaných článků mají všechn potřebný materiál k dispozici.

R. Lavička svůj článek (2004) uspořádal do jisté míry protikladně k přístupu H. Látala (2004); způsobem, který je však v zásadě rovněž zcela legitimní. Stat rozdělil do drobných monotematických kapitol, v nichž se postupně zaměřil na některé otázky významu kostelů a organizace stavební činnosti, jakož i na výrazné prvky a součásti staveb, které hodnotil v různorodých vzájemných souvislostech. Opět nelze vše komentovat, proto se zase jen v heslech pokusím poukázat na některé související detaily.

Hrad Rožmberk nad Vltavou je dobou založení i situací mezi dvěma meandry Vltavy příbuzný krumlovskému hradu. Také zde je starší horní hrad z poloviny 13. století s okrouhlou věží a dolní hrad z poloviny 14. století, v 19. století romanticky upravený. A také zde je pod hradem latrán a na druhém břehu opět v meandru vzniklo poddanské městečko s dvěma branami na obou koncích a s kostelem uprostřed.

Vítkův Hrádek byl založen koncem 13. století jako sídlo hospodářského správce a k ochraně cesty k rožmberským lenním statkům v Horním Rakousku.

1.4. Gotika 14. - 15. století

Hrad Dívčí Kámen

byl založen Rožmberky po roce

1349 na místě dávného hradiště z období starší doby bronzové. Střed hradu tvoří dva obytné bloky spojené hradbou s obdélným dvorem uprostřed.

1.5. Pohusitské období a pozdní gotika 15. až k počátku 16. století

Tuto etapu ve vývoji architektury je ovlivněna novým vlivem z Podunají a později i vlivy pražského okruhu architekta Benedikta Rejta. Stavební činnost je organizována v hutích, které navazují na svá zahraniční centra a jednotlivé mistry. Roku 1497 zakládá Petr I. z Rožmberka významnou a pevně organizovanou rožmberskou huť, činnou na celém panství, vedenou mistrem Hansem Getzingerem, která byla podřízena huti pasovské. Po něm řídil huť mistr Ulrich Pesnitzer z bavorského Burghausenu.

Chvalšiny mají kostel sv. Maří Magdaleny, postavený v letech 1487 - 1507, v poloze uprostřed protáhlého náměstí. Toto rožmberské městečko na staré Linecké

stezce se stalo v 16. století významným řemeslným střediskem. Kostel je významná jednolodní stavba rožmberské huti, se síťovou klenbou s přesekávajícými se žebry zčásti krouženými. Rozlehlý presbytář s pětibokým závěrem má síťovou klenbu hvězdicového uspořádání. Vstupní předsíň s žebrovou klenbou má sedlový portál s přetínavými pruty. Severní stranu oživuje odlišným slohovým pojetím okrouhlá kaple Panny Marie z roku 1760. Věž na jižní straně lodi, spolu s vysokou střechou dosud výrazně přesahuje okolní zástavbu a je krajinnou dominantou. Kostel sv. Maří Magdalény: z hlediska dispozičního uspořádání lze upozornit na vysoce pravděpodobnou možnost, že podkruchtí bylo původně odděleno od lodi plnou zdí, a naopak bylo na severu a jihu otevřeno širokými arkádami, částečně zachovanými.¹ K datování lodi je třeba uvádět i existující dendrochronologické zařazení kácení kmenů pro trámy v krovu do zimy 1505/1506, což dobře odpovídá ostatním údajům.

Poutní kostel Kájov - kostel Panny Marie, založený v polovině 14. století, presbytář má síťovou klenbu. Kostel má pozdně gotickou síťovou klenbu nad halovým dvoulodím z let 1471 - 85. Stejně podklenuta je i empora. Za sakristií stojí raně gotický kostelík Smrti Panny Marie z druhé poloviny 13. století s obdélným

1 Toto řešení má v Rakousku analogii, ale teď si nevzpomenu na místo, v němž jsem ji zaznamenal. Je možné, že ve zdi mezi podkruchtím a lodí byl vstup do lodi. Nevím, zda k realizaci tohoto záměru ve Chvalšínách skutečně došlo, ale je pravděpodobné, že ano a že právě potřeba toto nezvyklé komunikační schéma odstranit vedla posléze k vestavbě barokní kruchtě.

presbytářem. Věž na jihozápadním nároží s barokní helmicí je krajinnou dominantou širokého okolí.

Pro příklad upozorňuji u tohoto objektu na četné nejasnosti, které možná nejsou pro zkoumání postupu výstavby významné. Autoři se neshodují v hodnocení stavebního vývoje před zahájením pozdně gotické stavební činnosti po roce 1470. H. Látal (2004, s. 137-138) zařazuje presbyterium již do 50. let 15. století. Na svěcení hlavního oltáře (1461) měla navázat výstavba kruchty, přičemž obvodové zdivo lodi s věží by mělo asi pocházet již z doby před rokem 1443 (nebo 1437 podle letopočtu na zvonu). R. Lavička (2005, s. 397) naproti tomu předpokládá, že po vyplenění roku 1469 byl kostel postaven nově a ve větším rozsahu. Mohl jím být zmiňovaný mistr Ondřej; je třeba brát v potaz, že během první poloviny 15. století bylo v Rakousku i v Bavorsku realizováno mnoho desítek staveb, rozvíjejících - často až v sériové podobě - výtvarné dědictví "parléřovského" slohu).

Stavba působí na první pohled značně jednolitě. Přesto je třeba se při rozboru vypořádat s některými nepravidelnostmi, které mohou být jak výsledkem ponechání starších konstrukcí ve stavbě, tak dodatečných zásahů, ale možná jsou jen svědectvím o drobných korekcích během jednolité výstavby.

Hrad a klášter Kuklov - nedostavěné torzo kláštera paulánů z let 1495 - 1518, se vstupním sedlovým portálem podobným chvalšinskému, ambit měl mít sklípkové klenby. Torzo je působivá, osamocená dominanta ve vysoké poloze nad krajinou.

Rožmberk nad Vltavou

- kostel Panny Marie, na místě původního kostela z konce 13. stol. je síňové trojlodí se síťovou klenbou s úzkými bočními loděmi a presbytářem zaklenutým síťovou klenbou s krouženými žebry, prvními v jižních Čechách. K lodi přiléhají dvě předsíně zaklenuté hvězdnicovou klenbou. Věž v severním ústupku presbytáře od lodi výrazně dominuje údolí.

Dolní Dvořiště - kostel sv. Jiljí je dílem rožmberské huti z let 1488 - 1507. Je to vysoké, síňové trojlodí se síťovou klenbou, hluboký presbytář má síťovou klenbu hvězdicového uspořádání. Interiér lodi je rozlehlý, plný světla a výrazně převyšuje kněžiště. Hmota kostela výrazně převyšuje zástavbu sídla.

Zátoň - kostel sv. Jana Křtitele z let 1490 - 1510, dílo rožmberské huti, byl přistavěn k románskému zbytku původního kostela. Je jednolodní, se síťovou klenbou s přetínajícími se žebry, stejně je podklenuta i empora. Presbytář má síťovou klenbu bez konzol. Vstupní předsíň s hrotitým obloukem má síťovou klenbu.

III. Z výzkumu jihočeských pozdně gotických staveb

Všechny památky zasluhují naší pozornost, ale často se setkáváme s nezájmem státu o jejich rekonstrukci a v některých případech i záchranu. Přesto k některým v předešlých letech došlo. Svou tvarovou nápaditostí, tajemností a jakýmsi těžko vysvětlitelným optimismem, a možná i svou "nezdolností" a z toho pramenícím zachováním mnoha detailů v podobě jakoby snadno čitelné, vyvolávají zájem uměleckých i stavebních historiků. Zájem však přichází v jakýchsi vlnách, což je asi dáno tím, že vždy po vydání několika klíčových publikací se začínou problémy zdát více méně vyřešené, takže se hlavní zájem soustředí na jiná témata. Teprve po určitém čase se začínou odhalovat mezery v dosavadních výkladech, k čemuž přispívají objevy z archivů či z průběhu restaurátorských prací. Když se zase vrátím k pro mě známému a v této práci stěžejnímu kostelu sv. Jana Křtitele v Zátoni: zjištění, že součástí kostela jsou základy románské kaple, je staré jako samotný zájem o kostel. Původně se předpokládalo, že původní kaplí je sakristie. Na tuto myšlenku přiváděl většinu autorů fakt, že sakristie je zaklenuta valenou klenbou, která je pro románský sloh tak typická, a dále atypický půdorys lichoběžníkového tvaru, kterého si můžete všimnout na půdoryse. V roce 1999 se v těchto místech prováděl archeologický

průzkum, který byl následně publikován ve sborníku Jihočeského muzea v Českých Budějovicích s názvem Archeologický výzkum v Jižních Čechách 2000 (Zuzana Thomová a Juraj Thoma).

Když prováděli v dané oblasti průzkum a na severní straně kostela provedli sondáž, opravdu objevili zbytky základů románské kaple.

Po odstranění několika desítek centimetrů hlíny v místě, kde se setkává presbytář a sakristie, byl objeven nepravidelný zbytek zdiva klínového tvaru. K němuž přiléhala do čtvrtkruhu přisekaná kamenná plotna, která přiléhala k líci zdiva presbytáře. Výsledně je z toho patrné, že sakristie je založena na čtvrtkruhovém zdivu, resp. na kamenné plotně a starší zdivo respektuje, ale ona sakristie není oním románským kostelíkem. Na základě tohoto zjištění byla v exteriéru a interiéru kostela provedena elektroodporová sondáž. Z výsledku měření lze usuzovat, že ona románská kaple není sakristie, ale základy se nalézají pod presbytářem a malou částí lodě. Také je ve spáře zdiva mezi sakristií a presbytářem patrné, že je ke zdivu připojena sakristie a ne naopak. Stejně by to bylo patrné i z krovu nad sakristií, kde by to bylo zřejmé v průzkumu valené klenby. A co je tedy závěrem tohoto zkoumání? Potvrdila se skutečnost, že opravdu v této lokalitě byla potvrzena existence románského kostela. Dále byla vyvrácena domněnka, že je sakristie pozůstatek onoho kostela. A v poslední řadě je zjištění, že románský kostel byl jednolodní s kruhovou apsidou na východní straně.

Omlouvám se za toto zjednodušené "schéma", které není tak podrobné, neboť autentický výzkum nejspíše těžko může probíhat s vědomím, že nepracuje na

"konečném" řešení, že je jen zatím poslední vlnou teorií a v dalším výzkumu může být vše jinak...

Vynikající skupina jihočeských pozdně gotických kostelů si plně zaslouží prostor, jehož se jí nyní dostalo v odborných (uměleckohistorických a historických) periodikách.² H. Látal i R. Lavička přinesli mnoho detailních poznatků a upozornili na četné souvislosti, patrně zatím v literatuře nedostatečně zdůrazněné. Svými články ukázali i to, že ne všechny otázky stavebního vývoje i uměleckých souvislostí je možné snadno vyřešit, ale o tom jsme se mohli přesvědčit právě u Zátoňského kostela. Právem oba autoři zdůraznili potřebu pokračování v detailních výzkumech, i když každý další nám může vyvrátit stávající fakt a změnit i odbornou literaturu. Doufejme, že výsledky detailních průzkumů a dokumentací budou brzy následovat za nynějšími jistě svým způsobem prospěšnými spíše syntetizujícími pracemi.

2 Vzhledem k odkazování na komentované články jsou uváděny zkrácené citace přímo v textu následujícím způsobem: Archeologický výzkum v Jižních Čechách 2000, Zuana Thomová a Juraj Thoma. H. Látal: Pozdně gotické kostely v jižních Čechách 1480-1520, in: Umění, roč. 52, 2004, č. 2, s. 136-151. R. Lavička 2004: Rožmberská stavební huť. K problematice studia jihočeské sakrální architektury pozdní gotiky: in: Jihočeský sborník historický 73, 2004, s. 33-91. R. Lavička 2005 = Roman LAVIČKA: Jihočeské pozdně gotické kostely. Reakce na článek Hynka Látala, in: Umění, roč. 53, 2005, č. 4, s. 395-400. H. Látal 2005 = Hynek LÁTAL: Odpověď Romanu Lavičkovi, in: Umění, roč. 53, 2005, č. 4, s. 401-402.

IV. Zátoň (Ottau)³

Zátoň je název lesa, který s kaplí sv. Jana Křtitele dal kníže Břetislav (1037 - 1055) klášteru ostrovskému a ti zde postavili před rokem 1310 klášterec s proboštvím. Král Zikmund jej zapsal roku 1421 Jindřichovi a Buškovi z Drahoty a 1422 Maternovi z Ronova. Od Čenka z Klinštejna, jeho dědice, dostal jej roku 1430 Jan z Rožmberka. Roku 1491 byl klášterec zrušen, zbyla tu jen fara. Roku 1512 odkázal krumlovský měšťan Pavel Hoch na stavbu kostela v Zátoni pět kop grošů a tak mohla být přestavba zahájena.⁴

Severovýchodně od kostela se nachází dosud neprozkoumané reliktu středověkého hradiště. Obtéká ho ze dvou stran zátoňský potok, který není příliš rozlehlý, ale to mu nemůže nic ubrat na jeho bezpečnostní funkci. Hradiště bylo menších rozměrů. Vnitřní prostor byl o průměru 25 - 35 m (v mírném sklonu směrem na jih) a obklopen byl 6 - 10m hlubokým příkopem a hrázděním. Dnes na místě není skoro nic k vidění, snad jen symetrická nerovnost terénu a zbytky rozvalených hradeb nám naznačují, že pod náletovými dřevinami a hustou travinou se ukrývají zbytky hradeb a příkop. Snadnější přístup je od severu, kde je hráz příkopu přehrazena. Uvnitř hradiště je náznak prohlubně, která mohla být patrně studní, a naznačující vodovodní koryto, které však je málo patrné a je to

³ F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 41. Politický okres Krumlovský, Praha 1918,

⁴ F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 41. Politický okres Krumlovský, Praha 1918,

možná jen domněnka. Tvrz nebo možná jen obytná věž, která zde byla postavena v XIV. stol, asi k ochraně kláštera, nestála ani sto let.⁵

Zátoň dnes. Před druhou světovou válkou byla Zátoň velkou obcí několika tisících obyvatelích, na tuto skutečnost nás upozorňují dvě budovy škol. Jedna byla německá a druhá česká. Také na význam obce ukazuje velikost farního areálu, která má obytnou část (s budovou této podoby se setkáváme na jihu víckrát, př. v obci Malšín) a dvě hospodářské budovy. I polnosti a lesy náležící k farnosti byly rozsáhlé. Dnes nám z celé zašlé slávy obce zůstalo jen pár chalup a chat. Domorodého obyvatelstva je zde hlášeno jen pár desítek. A z farního areálu se stal hotel a četnost bývalých obyvatel nám už připomíná jen pout' rodáků, ale i ti už Zátoň tak nenavštěvují a také pomalu vymírají.

5 F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 41. Politický okres Krumlovský, Praha 1918, s. 442, 448.

V. Kostel sv. Jana Křtitele

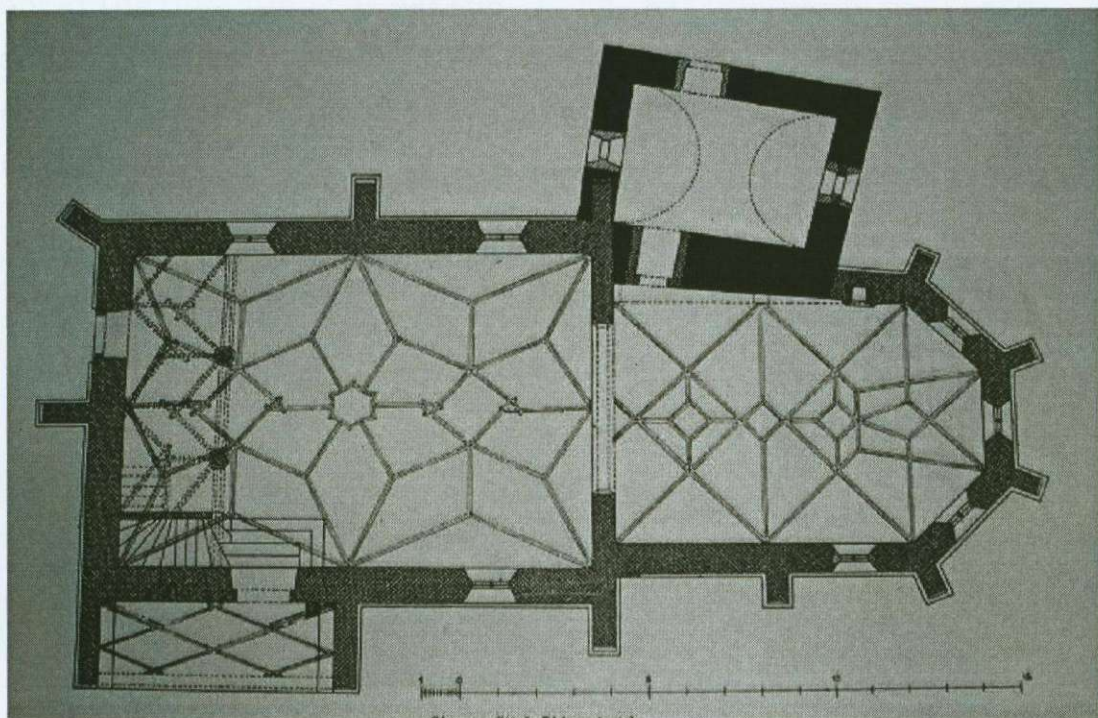

Patří k jedné z nejpozoruhodnějších staveb vrcholné a pozdní gotiky na českém jihu. Největší pozornost mu, po vědecké stránce, byla věnována ve dvacátém století.

Z historických pramenů se můžeme dočíst o existenci románské kaple. Kaple byla v državě ostrovských benediktinů od jedenáctého století. Po dlouhá léta se historikové domnívali, že ona zmiňovaná kaple je archaicky vyhlížející sakristie sklenutá valenou klenbou, založená na lichoběžníkovém půdorysu po severní straně presbyteria. Tradice, se kterou byla

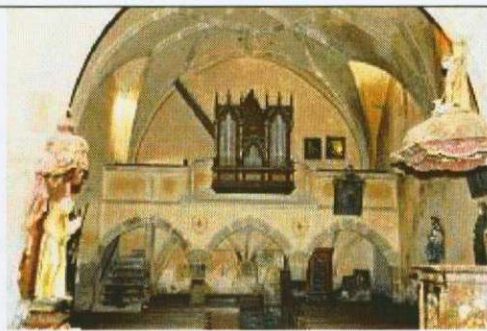
tato myšlenka přebírána je vyvrácena právě již v této práci zmiňovaným článkem z roku 2000, které vydalo Jihočeské muzeum ve svém archeologickém sborníku. Archeologický výzkum zde byl proveden v roce 1999. Ona kaple zde byla opravdu nalezena, ale ne v sakristii, ale pod nynějším presbytářem.⁶

Kostel se nachází jižně zhruba 9 - 12 km od Českého Krumlova. Dnešní podoba je dílem přestavby ze 16 st., kdy vznikl široký jednolodní prostor se západní varhaní kruchtou a otevřenou jižní předsíní.

Půdorys kostela

⁶ F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 41. Politický okres Krumlovský, Praha 1918,

Jižní predsín a kruchta

Na východní straně je polygonálně uzavřený presbytář, který je na severní straně u vstupu do sakristie nepravidelný. Je to patrné i na zaklenutí presbytáře, jehož klenba musí být na severní straně, pro nepravidelnost půdorysu, založena a svedena na krakorce.⁷

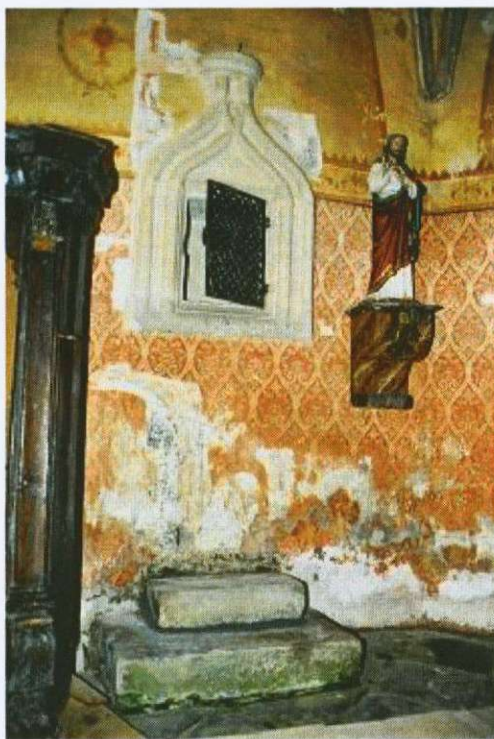

Pohled do presbytáře a klenba v presbytáři

⁷ Hynek LÁTAL: Pozdně gotické kostely v jižních Čechách 1480–1520, in: Umění, roč. 52, 2004, č. 2,

Pravidelný tvar těchto kružeb dokazuje, že tato část kostela byla postavena dříve než hlavní loď, která byla sklenuta roku 1510, tak zní červený letopočet MDDDDDX vedle růže, na štítu mezi presbytářem a lodí. A na půdě je dodnes patrné, kde byl nižší, rovný, dřevěný strop, který kryl hlavní strop před zaklenutím. Uvnitř je také znatelná stará zeď s plnými zděnými pilíři do pozdějšího sklenutí triumfálního oblouku.

Presbytář je 10,5 metrů dlouhý a 7,55 metrů široký s jedním polem pěti stranami zakončený. Oproti lodi je velmi nízký. Do doby přestavby spadá také kamenný sanktuář s řemeslně provedenou mřížkou, který můžeme nalézt v zadní části presbytáře vedle stávajícího oltáře. V jeho původní funkci není již dávno využíván. A také železné dveře k sakristii i s kamenným ostěním.

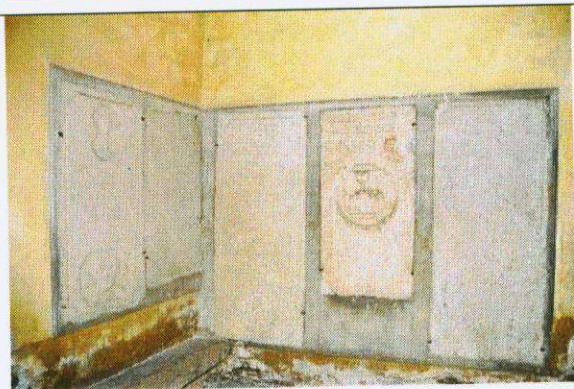
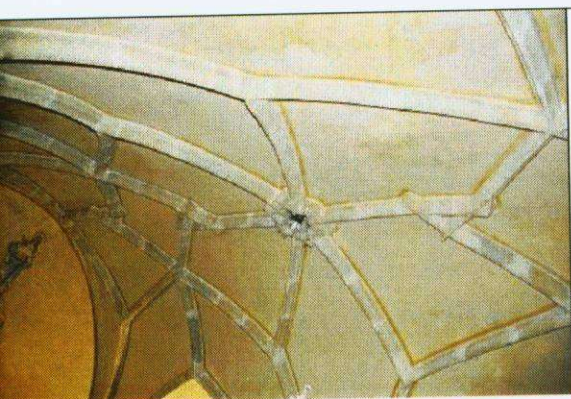
Sanktuář

Lod⁸ je 13,30 metrů dlouhá a 9,15 metrů široká, značné výšky zaklenuta do dvou polí. Zde jsou stejně jako v presbytáři žlábkovaná žebra, která se zde v trojúhelnících protínají a se svorníkem jsou pouhou dekorací. Podobně se protínají žebra pod kruchtou i v jižní předsíni. V lodi vybíhají žebra z konzol a největší zajímavostí v klenbě lodi je středové protínání žeber ve tvaru trnové koruny. V presbytáři oproti tomu vybíhají při krátkém zlomení rovnou ze zdi. V jižní předsíni můžeme spatřit další zajímavost a tou je naznačené nýtování žeber. Tyto zajímavosti se nikde jinde v pozdní gotice na jihu Čech neobjevují. Podobné detaily se objevují jen v Horním Rakousku. Kružby v oknech mají nepravidelnou pozdně gotickou formu. Oba portály s protínajícími se pruty oblými i rohovými připomínají portál ve Chvalšínách a i kamenné značky jsou stejné.

Opěrné pilíře zpevňují zdivo jak lodi tak i presbytáře jsou sedlovitě zakončené. Značně vystupují dva pilíře na jižní straně lodi, které tvoří zdivo předsíne k němuž jsou připojeny kamenné lavice.

Starý krov je valený. Malá věžička na přední straně byla v baroku (v roce 1749) nově zastřešena šindelovou hruškovitou střechou, která byla roku 1890 změněna na pseudogotickou a pobita plechem.

⁸ F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 41. Politický okres Krumlovský, Praha 1918, s. 442, 448.

Kroužená klenba v lodi a jižní portál

Klenba v předsíni

Hlavní oltář se sloupy s obrazem Jana Křtitele od Philippota (v 90. letech odcizen) a s drobným obrazem Boha Otce nad ním z roku 1697. Sochy Jana Křtitele a svatého biskupa jsou práce z téže doby. K nim náleží také malé sošky na římse (sv. Petr a sv. Pavel) jsou však slabší a z mladší doby. Tabernákl je z druhé poloviny XIX. Stol.⁹

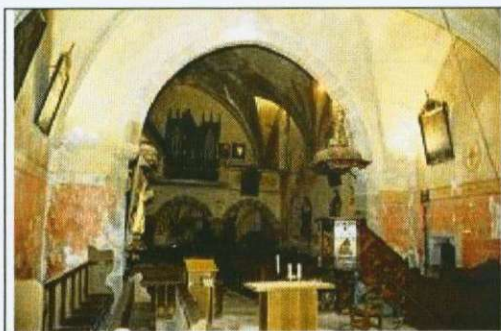
9 F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 41. Politický okres Krumlovský, Praha 1918, s. 442, 448.

Hlavní oltář

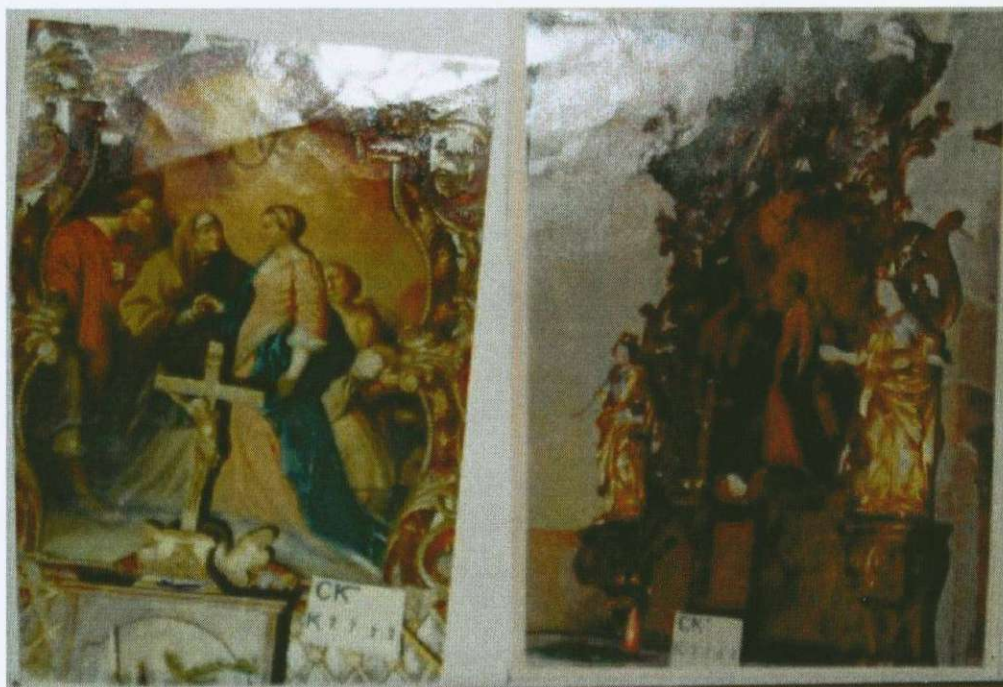
Kvádrová menza je z roku 1510 a z přední části je kryta malovaným antependiem z roku 1697.

Korpus kazatelny je ornamentálně vykládaný (je na něm patrný německý vliv). Její původ je odhadován na začátek XVII. století. Výplně představují evangelisty, jsou barokní. Řezba dobrého pastýře je z 19. stol.

Presbytář

Boční oltáře s obrazy Navštívení Panny Marie a sv. Šimona (oba obrazy také odcizeny v 90.letech). Jsou také od Philippota, umístěny v řezaných, zlacených rámech. Na bočních oltářích si také můžeme všimnout polychromovaných drobných soch sv. Kateřina a Barbory na oltáři Nanebevzetí P. Marie a sv. Linhart a Roch na oltáři sv. Šimona. Sochy jsou drobné a nejsou tak kvalitní jako na hlavním oltáři.

Boční oltář Nanebevzetí P. Marie

Boční oltář sv. Šimona

VI. Zátoňská archa

(po roce 1430, Praha,
národní galerie)¹⁰

OLTAR ZE ZÁTOŇ, PO ROCE 1430

¹⁰ V této kapitole byla použita literatura, kterou bude v průběhu práce s textem upřesněna:

Česká gotická malba, Pšenička J., Odeon, Praha 1976,

Česká malba gotická: deskové malířství 1350-1450, Matějček A., Melantrich, Praha 1950,

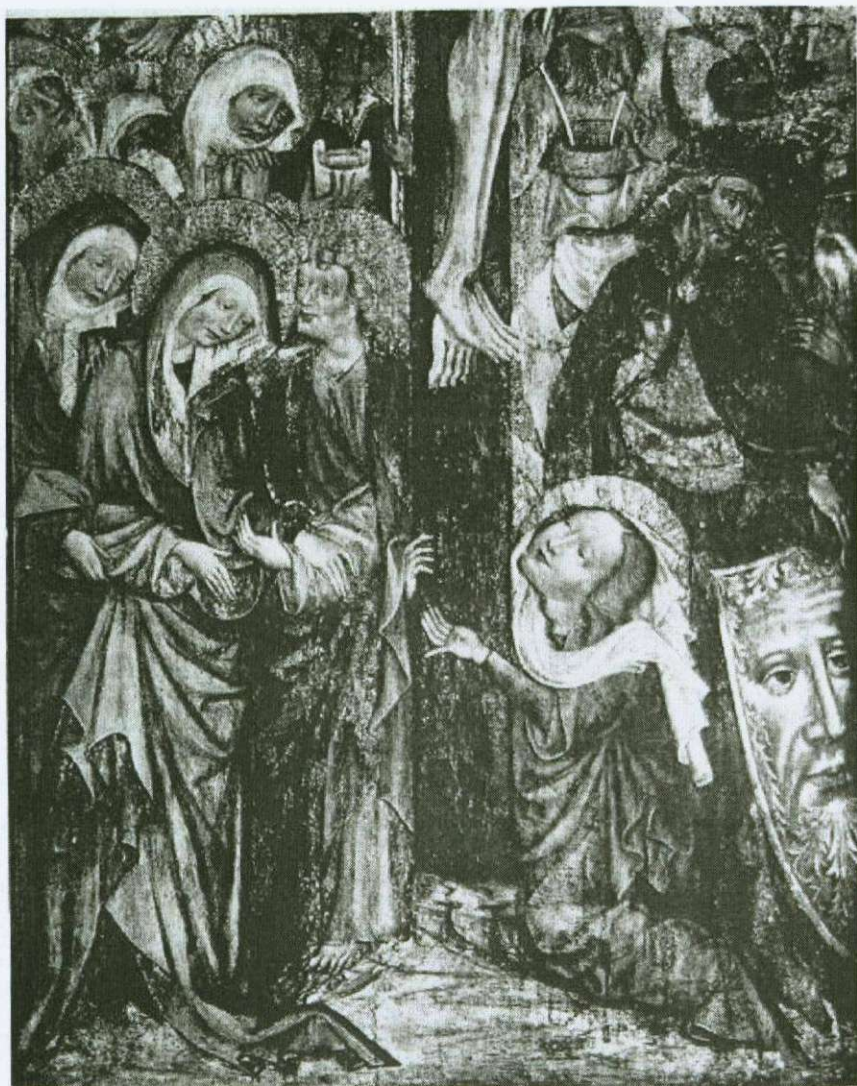
Staré České umění, sbírka NG v Praze, Jiřský klášter, Kolektiv autorů, Národní galerie v Praze 1988,

Křesťanské symboly, ThDr. Studený J., Olomouc 1992, Život z víry, katolický katechismus, Česká katolická charita 1989,

Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění, Hall J., Mladá fronta, Praha 1992

Ukřižování

Marie a Máří Magdalena

Oltář pochází z kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni, kde byl patrně hlavním oltářem, a proto jsem si obraz vybrala jako hlavní motiv v úpravě mobiliáře (v kopii). Až roku 1745 byl nahrazen jiným, přesto v kostele zůstal do roku 1891, kdy byl vystaven na Retrospektivní

výstavě v Praze.¹¹ V Národní galerii v Praze byla malba povrchově restaurována a částečně opravena. Vše bylo částečně zpevněno, dřevo petrifikováno a provedeny nepatrné retuše.

Oltář není dílem jednoho malíře, je z něj patrné, že vyšel z jedné dílny a nebo od žáků jednoho mistra. V některé literatuře se uvádí, že se patrně jedná o stejnou dílnu, ve které byl pravděpodobně namalován i obraz Madony vyšebrodské¹². Na jeho střední části je zachyceno Ukřižování. I když se opakuje starší kompoziční schéma, celá scéna nás upoutá svou dramatičností. V podobném duchu jsou ztvárněny i čtyři scény ze života sv. Jana Křtitele na dřevěných deskách oltářních křídel.

Oltář je ze smrkového dřeva potaženého plátnem na křídlovém podkladu a malba je provedena temperou. Výška je 168 cm, šířka střední části je 92 cm a šířka obou křídel je 42 cm. Trojdílný zavírací oltář je s původním rámováním. Obě křídla byla kdysi oboustranně malována, ale bohužel se vnější strana nezachovala. Veškeré vrchní lazury jsou smyty a tím se změnil barevný kolorit celého díla, jen stopy zejména zelených lazur se místy zachovaly. Též stříbrné pozadí není moc zachovalé, ale základní lokální barevná škála je téměř na celé ploše zachována, až na vertikální trhlinu napravo u kříže na středním obraze a na šikmou na pravém křídle. Zajímavé je také, že mimo červené barvy na rámu byl oltář bez podstatných přemaleb.¹³

¹¹ Česká gotická malba, Pšenička J., Odeon, Praha 1976, st. 157 - 158

¹² Česká malba gotická: deskové malířství 1350-1450, Matějček A., Melantrich, Praha 1950

¹³ Česká malba gotická: deskové malířství 1350-1450, Matějček A., Melantrich, Praha 1950,

Střední tabule: na ní je Ukřižování v klasické podobě. Je zde představena skupina postav, které jsou tematicky spjaty s tímto biblickým příběhem a jejich výraz a gesta nás vtahují do děje.

Figura Krista je umístěna na kříži¹⁴. V pozadí po obou stranách ukřižovaného Krista jsou dva lotři oblečení do bílého a z jejich úst vystupují duše¹⁵.

Ústřední postavou levé skupiny pod křížem je Panna Marie oděná do modrého pláště s červeným rubem a bílým závojem na hlavě. Jako na většině znázornění Ukřižování je podpírána Svatým Janem, stojícím na pravé straně ve fialovém plášti, a za ním můžeme nalézt stojící ženu podobně barevně ustrojenou. Nad touto trojicí stojí další skupinka hlav tří žen s bílými rouškami. Vedle je stojící biřic s nádobkou octa a na dlouhé holi má umístěnou houbu. Skupinku z horní strany uzavírá Longinus sedící na bělouši, oblečený má červený šat a červenou čepici, a za ním nalézáme nám neznámého muže, také na koni, který pomáhá zabodnout kopí do boku Krista. U levého okraje obrazu je hlava zbrojnoše s bílým knírem v zelené čapce se žlutým lemem.

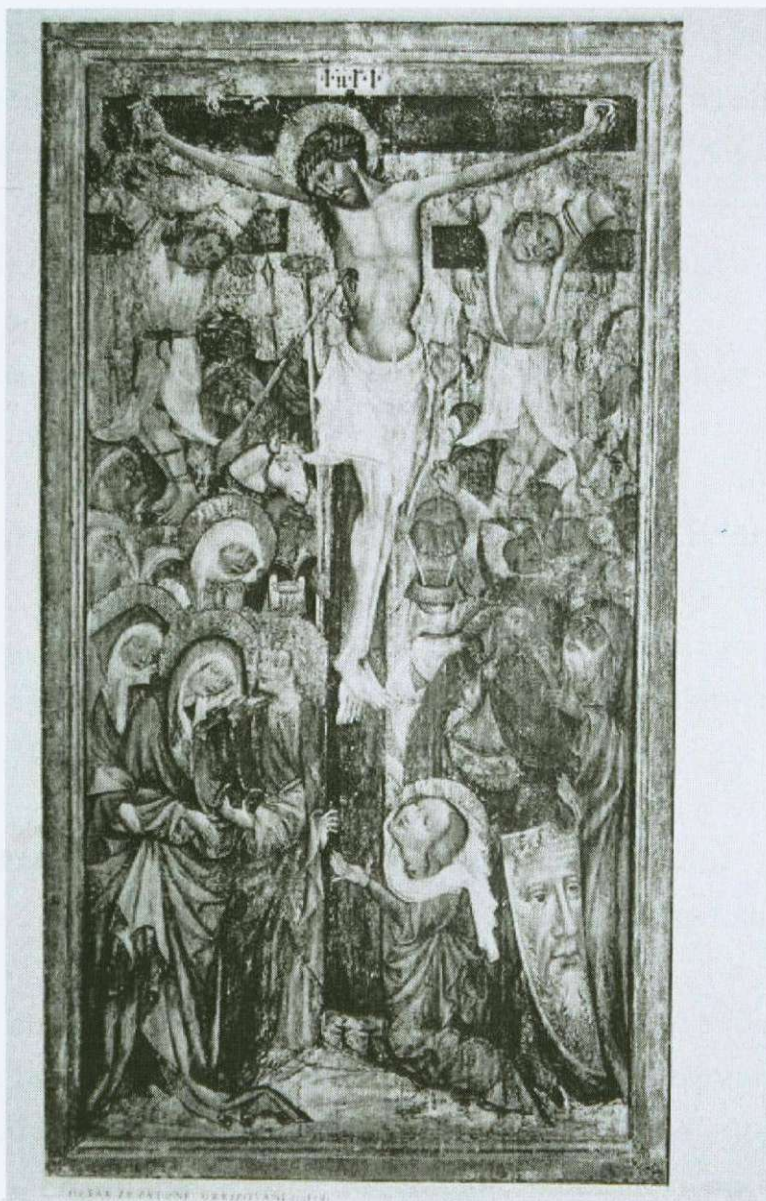
V pravé skupině pod křížem vidíme klečící Máří Magdalenu v zeleném rouchu, která objímá kříž a chytá levou rukou stékající Kristovu krev do dlaně. Také je velmi pozoruhodné, že její hlava je abnormálně velká oproti všem postavám okolo, její tvář je lemována bílým závojem. Nad ní si můžeme všimnout setníka ve stříbrném

14 Hnědožlutý inkarnát zvýrazněný jemným tónem ortu, místy až bělostná barva. Kontura hlavy je lemována světle hnědými vlasy a podtržena zelenou trnovou korunou a bílou bederní rouškou.

15 Duši levého přijímá anděl v zeleném šatu, vystupující z modrého mraku a druhého duši druhého přijímá pravděpodobně čert, který se však nezachoval.

brnění a červeném plášti s hnědým rubem a s červenou čapkou na hlavě. Pozoruhodný je žlutý štít, který drží v levici a je na něm znázorněna lidská maska, která zajímavě koresponduje s výraznou tváří Máří Magdaleny. Napravo od něho je židovský stařec. Má bílé vlasy a je oděn do zeleného pláště s fialovým rubem. Nad ním vlevo u kříže holomek s kyjem, se zvrácenou hlavou a výsměšným gestem pravice. Na sobě má světle žluté soudobé roucho s připjatými nohavicemi a zelený klobouk na řemínku, spadlý na záda. Vedle napravo si můžeme povšimnout skupinky zbrojnošů v brnění a helmicích. Nad nimi řada kopí se zelenými a červenými praporci.

Celá kompozice není tak dynamická, jako můžeme sledovat třeba v baroku. Gesta a výrazy všech zúčastněných jsou spíše konzervativní až statické, ale ani tam nepostrádáme určité napětí, zármutek nad utrpením Krista, ale zároveň i určité smíření se s osudem, nad vykoupením a spasením lidstva. Kristus přinesl na kříž sám sebe v oběť za lidský hřích. Právě Ukřižování je podle Bible takovým zlomem mezi starým a novým, a snad proto je tak velmi často citováno ve všech uměleckých stylech a dobách.

Střední tabule

Obě křídla jsou rozdělena do čtyř polí a jsou ohraničena červeným pásem. Na nich se odehrávají nejdůležitější scény ze života sv. Jana Křtitele.

Levé křídlo¹⁶: na něm je vyobrazen sv. Jan Křtitel, který káže na hoře. Světec je oděn v červenofialovém

¹⁶ Česká gotická malba, Pšenička J., Odeon, Praha 1976, st. 157 - 158

pláští přes hnědé roucho, a u jeho nohou je skupinka posluchačů - jsou to muži různého věku, z nichž přední dva mají šedivé roucho a zadní různě fialové. Scéna se odehrává v popředí kopcovité krajiny na horizontu s hustým zeleným lesem. Jan Křtitel drží v rukou blanku s textem: "penitenciam agite"

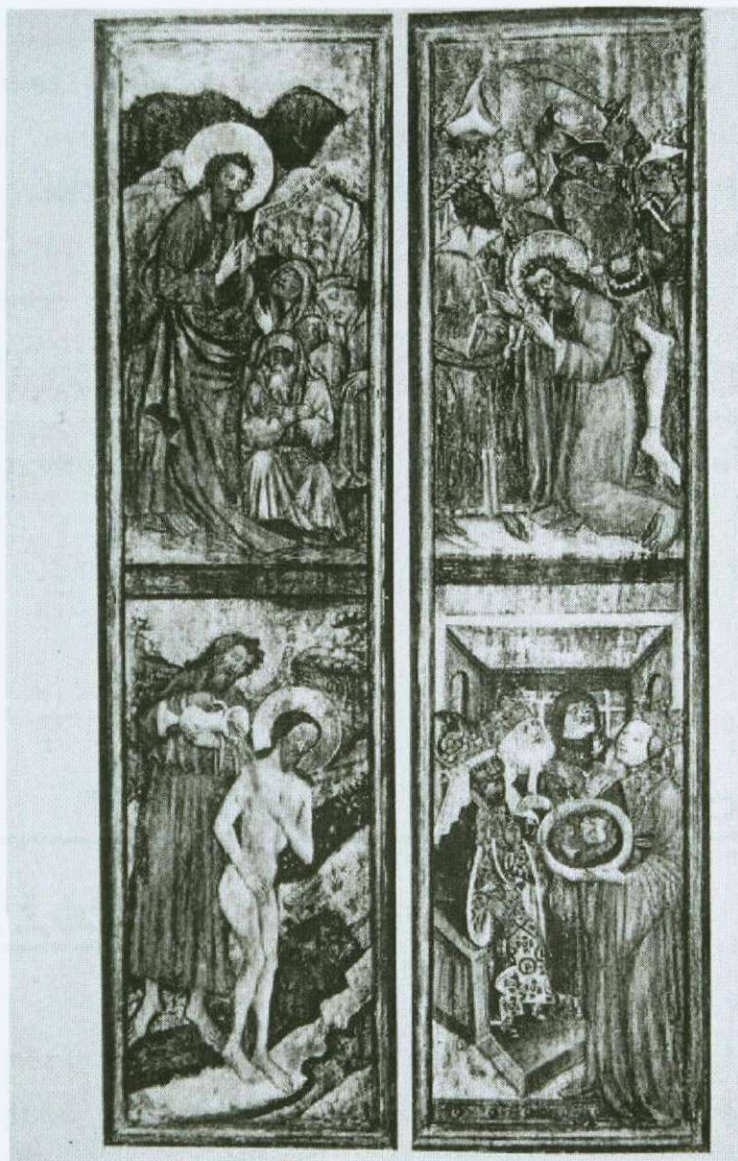
V dolním poli je znázorněn křest Kristův v řece Jordánu. Nad Kristem se silně růžovou karnací stojí Jan Křtitel v podkasaném hnědém rouše, a v rukou drží veliký bílý džbán a z něj lije na Krista modrou vodu. Krajina je zde velmi podobná té předchozí. Nad Kristovou hlavou se vznáší bílá holubice Ducha svatého, vylétající z modrého mraku. Vedle je blanka s textem: "hic est filius me".

Pravé křídlo¹⁷: je na něm znázorněno stínání sv. Jana Křtitele. Jan klečí opět v prostém hnědém rouše, nad ním je kat oděn do červené suknice a žlutých nohavicích. Rozpřahuje se mečem nad jeho hlavou. Nalevo vidíme figuru Heroda v červeném pláští, lemovaném bílou kožešinou. Poznáme ho podle koruny na hlavě. Vedle něho Salome, oblečena do zeleného roucha s hlubokým výstřihem. Nad nimi je neznámá postava s vysokým zelenožlutým kloboukem. Celou scénu doplňují dva pacholci s hrubým výrazem v obličeji.

Dolní scéna se odehrává v popředí šedé architektury s červeným plochým stropem. Herodes, sedící na fialovém trůně, má podobný plášť jako nahoře, s oranžovou podšívkou. Vedle je Salome s Janovou hlavou na podnose. Je oděna stejně jako na horním obraze. Za ním je

¹⁷ Česká gotická malba, Pšenička J., Odeon, Praha 1976, st. 157 - 158

hnědovlasý muž s knírem, oděn je ve fialovém plášti s hnědým límcem.

Levé a pravé křídlo

Je to jen zbytek původního oltáře a bohužel celý jeho vzhled se nezachoval. Při pohledu na něj nás zaujme jeho "nezdařená" stísněnost vyhublých těl a i řešení řasení rouch odpovídá duchu 15. či 16. st., ale někteří historikové umění jej kladou na rozmezí 14. a 15.

století a upozorňují na podobný ráz jiných jihočeských maleb.

Pro doplnění menzy jsem si zátoňskou archu vybrala právě pro svou strohost, jednoduchost, ale zároveň tajemnost. Měl by být dominantou nového interiéru. Deskový oltář by měl být vložen jako střed nového oltáře a nebo nové dominanty interiéru kostela. Měla by zde být vytvořena kopie a ta pak začleněna do nové skulptury. V maketě, která je oproštěna od všech rušivých prvků a detailů, je oltář hlavním a jediným prvkem.

VII. Výtvarné zpracování

interiéru

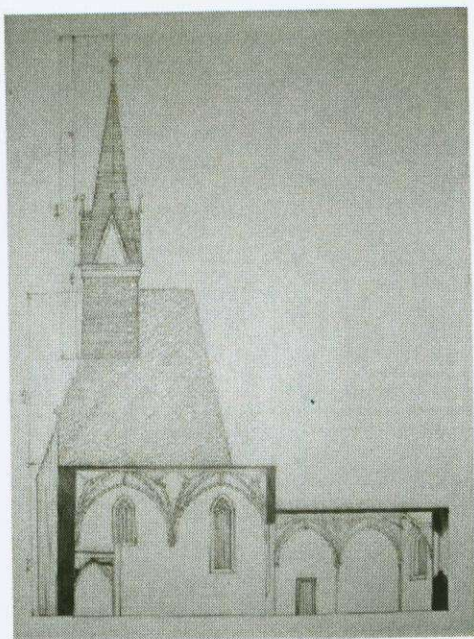
Maketu v měřítku 1:50 jsem vyrobila bez detailů, které pro mě nejsou tak důležité. Ve výsledné úpravě kostela budou samozřejmě zachovány, a proto jsem je tam ani nenaznačovala (jsou to okna, dveře atd.). Také jsem nevytvářela lavice a další detaily z mobiliáře, které jsem se rozhodla zachovat.

Nejdůležitějším prvkem mobiliáře je skulptura, které by měla fungovat jako dominanta interiéru a jako náhrada za raně barokní oltář, který je tam nyní. Středem a zároveň vrcholným prvkem je kopie Zátoňské archy, vrcholným prvkem gotiky, kterou jsem citlivě zakomponovala do moderního provedení. Všechny mnou

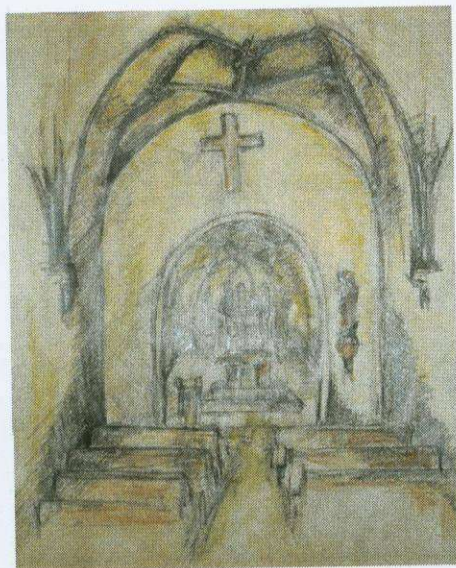
navržené úpravy reagují na prvky typické pro vrcholnou a pozdní gotiku v Jižních Čechách. Detail zde použitý je kružba z oken, kamenné ostění portálu a klenba, která zde byly přepracovány a citlivě včleněny do konečného řešení. Jako materiál pro konečnou výrobu menzy (skulptury) by měl být použit kámen a sklo. Kámen jsem zvolila proto, že je typický pro gotiku a sklo zase mysticky pouští světlo skrze skulpturu do interiéru. Volila jsem barevné v různém provedení a v návrhové části je patrné i více řešení. V části, která by měla zachovat podstatu gotické bohoslužby je kamenná menza doplněna skleněnou vitráží a na ní následně umístěna kopie deskového oltáře a ve druhém zpracování je naopak oltář začleněn do atypické skulptury ze skla a kamene.

Další částí praktické práce jsou návrhy, technické výkresy včetně kótování, výtvarné návrhy obou provedení interiéru a vše je doplněno fotografiemi stávajícího stavu.

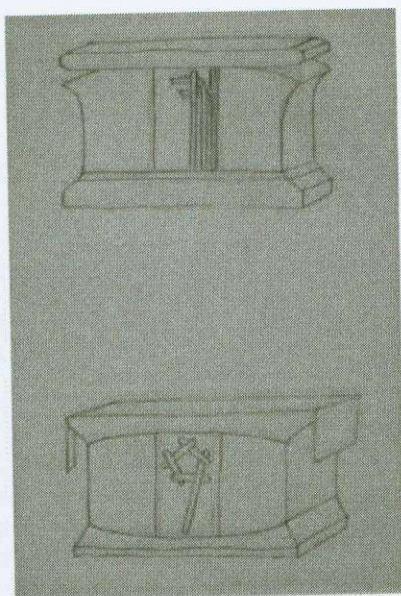
Na kostele je patrný vliv přestaveb a úprav v baroku, které jsem se snažila vyčlenit z konečného řešení.

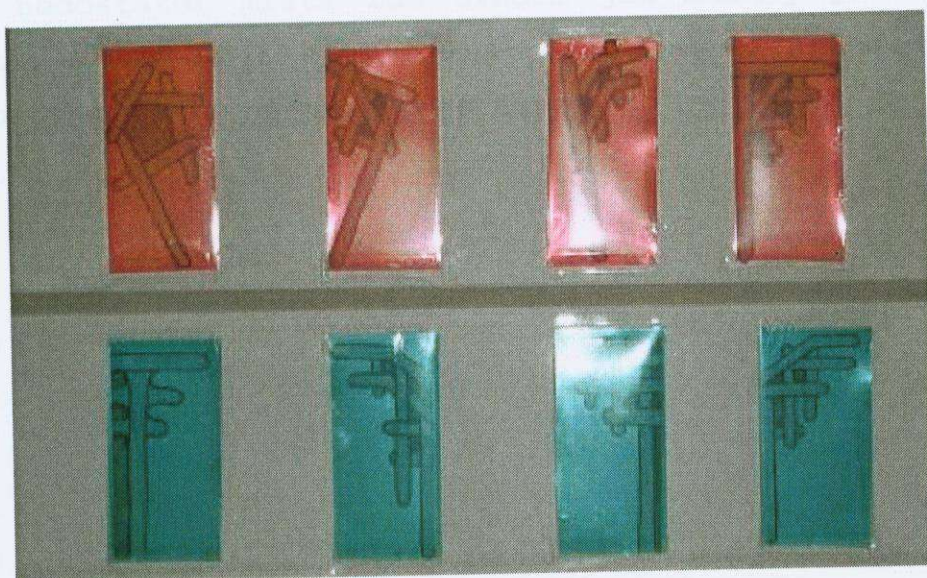
Některé návrhy

Jedno z možných řešení

Jedny z mnoha návrhů menzy

Návrhy skleněných výplní menzy

Maketa

Pro nedostatek místa zde uvádím jen ukázky praktické části, které mají spíše ilustrovat postup práce. Více je patrné z návrhů praktické části.

VIII. Závěr:

Význam zátoňského kostela, přestože nepatří ani výzdobou ani svojí rozlohou k těm reprezentativním, jako jsou Chvalšiny nebo Kájov, je po bližším zkoumání poměrně značný. Významným způsobem doplňuje a rozšiřuje poznatky o gotické architektuře v Jižních Čechách.

Ze studijního hlediska lze na něm sledovat vývoj církevních staveb v regionu, dají se vysledovat i architektonické anomálie, typické pro tento region. A za zmínku určitě stojí to, jak tehdejší stavitelé dokázali využívat pozůstatků předchozí románské stavby.

Ve své práci jsem se pokusila zmapovat historický vývoj sakrální architektury v regionu a nalézt všechny možné prameny o vzniku a přestavbě Zátoňského kostela. Jeho kouzlo je také v tom, že všechna zkoumání nebyla dosud provedena a je zde ještě mnoho věcí, které nám jsou ukryty.

Dále jsem se ve své práci pokusila o úpravu interiéru, o návrh nové dominantní skulptury, která by měla v budoucnu nahradit stávající oltář. Také ve své práci počítám s návratem oltáře Zátoňská archa (v kopii) zpět do kostela, pro který byl původně určen. Archa by měla citlivě doplnit interiér, kam stovky let patřila.

Záměrem mé práce bylo podat ucelený soubor informací, které jsou o kostele k dispozici. Dále pak navrhnout

výtvarné zpracování interiéru, které by korespondovalo se záměrem dalšího využití kostela nejen jako církevního, ale také kulturního objektu. Předpoklady k tomu jsou vytvořeny mimo jiné i tím, že součástí kostelního mobiliáře jsou poměrně kvalitní varhany z roku 1889, dodnes funkční a jedny z mála, které dosud nebyly přestavěny na elektrický pohon.

Zcela na závěr bych chtěla vyslovit neskromné přání, aby moje práce pomohla vzbudit takový zájem o kostel v Zátoni, jaký toto místo zasluhuje.

VIII. Použitá literatura:

F. MAREŠ, J. SEDLÁČEK: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 41. Politický okres Krumlovský, Praha 1918, s. 442, 448.

DENKSTEIN V., MATOUŠ F.: Jihočeská gotika, Praha 1953
ŠKABRADA J.: Konstrukce historických staveb, Argo, Praha 2003, s. 191, 192.

PŠENIČKA J.: Odeon, Česká gotická malba, Praha 1976, st. 157 - 158

MATĚJČEK A.: Česká malba gotická: deskové malířství 1350-1450, Melantrich, Praha 1950,

Kolektiv autorů: Staré České umění, sbírka NG v Praze, Jiřský klášter, Národní galerie v Praze 1988,

ThDr. STUDENÝ J. : Křesťanské symboly,., Olomouc 1992, Život z víry, katolický katechismus, Česká katolická charita 1989,

HALL J.: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění, Mladá fronta, Praha 1992

SOMMER J.: LÍBAL. D.: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek (rec.), in: Archeologické rozhledy, roč. 54, 2002, č. 2, s. 539

THOMA J.: Nález zbytků neznámé architektury u kostela Panny Marie v Kájově na Krumlovsku, in: Výběr, časopis

pro historii a vlastivědu jižních Čech, roč. 33, 1996, č. 2, s. 126-127."

H. LÁTAL: Pozdně gotické kostely v jižních Čechách 1480-1520, in: Umění, roč. 52, 2004, č. 2,

R. LAVIČKA: Rožmberská stavební huť. K problematice studia jihočeské sakrální architektury pozdní gotiky: in: Jihočeský sborník historický 73, 2004, s. 33-91.

Zuana Thomová a Juraj Thoma : Archeologický výzkum v Jižních Čechách 2000, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2000.

IX. Slovníček základních

pojmu k sakrální

architektuře

Vznik kostelů

S příchodem křesťanství vyrostla potřeba pravidelných setkávání prvních křesťanů v soukromých domech. V okamžiku, kdy velikost jednotlivého společenství přerostlo soukromé prostory, začaly se stavět budovy přímo určené k bohoslužbě. K velkému rozmachu bohoslužebných prostor došlo posléze s ediktem milánským císaře Konstantina prvního.

Architektonické typy kostelů

Běžným půdorysem kostela bývá tvar jak řeckého tak i římského kříže. Ale nebylo tomu tak vždy, půdorys kříže vyšel z tvaru baziliky a centrálního kostela jako je románská rotunda . Toto rozložení vychází z klasického schématu římské baziliky, veřejného prostoru určeného buď k audiencím či obchodním záležitostem. Tento typ kostela je charakteristický zvláště pro samotné město Řím, které obsahuje mnoho starověkých kostelů-bazilik. Na tomto půdorysu, může být vystavěna nad středem také kupole coby symbol otevřeného nebe. Dalším z klasických půdorysných schémat bývá kruh, symbol věčnosti a

společenství křesťanů kolem jednoho stolu (viz též rotunda).

Druhy kostelů s různým využitím

Špitální kostel- Kostel, který je součástí určitého špitálu či nemocnice.

Hřbitovní kostely či hřbitovní kaple - Kostel určený převážně k pohřebním obřadům.

farní kostel- Hlavní kostel farnosti.

klášterní kostel - Kostel, který náleží k určitému klášteru. Specifikem bývají chórové lavice určené k denní modlitbě řeholní komunity.

Katedrála - Církevní pojem pro kostel, v němž stojí stolec biskupa, tj.katedra. Katedrála je hlavním kostelem diecéze. V architektuře se jako katedrála označuje takový typ kostela, kdy je presbytář obklopen věncem bočních kaplí- takový kostel nemusí být katedrálou podle církevní terminologie, avšak je typický zvláště pro gotický styl. Poutní kostel - Kostel spojený s určitým poutním místem, cíl pouti. Kostel se může chlubit např. cennou či zázračnou sochou či obrazem.

Rotunda - Kostel kruhového půdorysu, u nás příznačný pro románský sloh.

Kaple - „Kostel“ malých rozměrů, který slouží menšímu společenství anebo řeholní komunitě.

Kostely se liší i v závislosti na církvi, jíž náleží, a samozřejmě na kulturních zvyklostech, vždy záleží na čase, kultuře době a

Symbolika v kostele

Téměř všechny prvky, které lze v kostele a na kostele vidět, mají svůj symbolický význam. Tato symbolika je (byla) aktuální zejména pro dobu, kdy byl kostel postaven. Proto se v průběhu času symbolika jednotlivých prvků měnila. Nejvýrazněji se tyto rysy projevují ve slohu románském, barokním, gotickém a v dnešní době.

Prostor a architektura¹⁸

Orientace kostela - Kostel je (až na výjimky) orientován od západu (vchod) směrem k východu (oltář). Příchozí je při vstupu do kostela otočen směrem k východu slunce. Kostel má přijímat první a poslední sluneční paprsky.

Tvar kostela - liší se v závislosti na historickém období, ale vždy se přizpůsobuje trendu své doby.

Příkladně: baroko, gotika - ve tvaru kříže. Příchozí člověk při průchodu kostelem jde symbolicky od Ježíšových nohou k Jeho srdci a hlavě. A proto ho na jeho cestě doprovází křížová cesta, jako symbol Kristova utrpení a cesty...

Umístění kostela symbolizuje také cestu slova Božího. Tedy z jihu na sever. Jih značí plnost a nadpřirozený jas, sever je symbolem chladu a tmy. Slovo Boží tedy přichází ze světla a proniká tmou.

Některé důležité části kostela¹⁹

¹⁸ Některé pojmy v této kapitole jsou uvedeny ve slovníku - Radko Chodura, Věra Klimešová, Alois Křišťan: Slovník pojmů sakrálního výtvarného umění, Karmelitánské nakladatelství 2001

Každý kostel má některé části, které jsou pro pochopení smyslu důležité. Dokonce i anomálie, které jsou pro nás nepochopitelné, mají svůj důvod. Pro ilustraci...

Presbytář - Presbyterium, kněžiště, závěr kostela na východní straně. V něm se nachází hlavní části určené k bohoslužbě: oltář, ambon a sedadlo předsedajícího. Pokud je osa presbytáře odkloněna od hlavní osy kostela, toto odklonění představuje Kristovu hlavu skloněnou na kříži

Hlavní loď - Podélná část kostela (může být rozdělena sloupy na více částí) a od presbytáře je oddělena vítězným obloukem.

Vstupní brána (portál) - Architektonicky nebo plasticky znázorněný vstup do budovy, odděluje vnitřní duchovní prostor od vnějšího konzumního světa. Vstupní brána bývá bohatě zdobená či jinak výrazná, aby na člověka při průchodu zapůsobila. Branou se vchází do posvátného prostoru a u člověka to vyvolá pocit pokory před bohem.

Kostnice. Ve výčtu trochu chybí příklad pravděpodobného suterénu pod sakristií v Dolním Dvořišti, dosud indikovaný jen podle zazděného okénka suterénu.²⁰ Je sice možné, že kostnice skutečně vznikaly při pozdně gotických přestavbách kostelů k uložení kostí z hrobů narušených při rozšiřování kostela, v zásadě je však třeba počítat především s možností, že kostnice byly

¹⁹ Některé pojmy v této kapitole jsou uvedeny ve slovníku - Radko Chodura, Věra Klimešová, Alois Křišťan: Slovník pojmů sakrálního výtvarného umění, Karmelitánské nakladatelství 2001

²⁰ Jan SOMMER: Poznámky k typologii, konstrukci a provozu gotických venkovských kostelů v Čechách II, in: Časopis Společnosti přátel starožitností, roč. 107, 1999, č. 2, s. 66, 67.

určeny pro perspektivní užití v budoucnu, neboť kosti z rušených hrobů bylo třeba v areálu hřbitova umísťovat vlastně průběžně, nikoliv jen při kopání základů novostavby kostela.

Otvory v klenbách. V řadě případů jsou v klenbách východní části lodí či v presbyteriu poblíž triumfálního oblouku rozměrné otvory, většinou formované jako "duté" svorníky lemované profilem žebra. Poloha by jen v některých případech mohla nasvědčovat tomu, že otvorem procházel provaz k sanktusníku nebo závěs lustru. Pravděpodobnější je, že otvory sloužily ke zdvihání světeckých soch či jiných symbolů při speciálních obřadech. Tomu by v některých případech mohla nasvědčovat i malířská úprava v okolí otvoru.²¹

Věž - může být součástí architektury nebo jako samostatná campanilla (zvonice) a sanktusník. Věž směřuje od země vzhůru - k nebi. Evokuje spojení posvátného prostoru kostela s nebem.

Pokud jsou věže dvě a stejné, mohou znamenat sepnuté modlíci se ruce. Pokud jsou věže dvě různě velké, mohou představovat Adama a Evu.

Věže byly zmíněny jako možná součást "finanční" spoluúčasti obce při výstavbě kostela. Je třeba počítat s tím, že v 15. a v 16. století vznikala většina velkých zvoníc zejména ve městech na náklady obce a byla později obcí spravována a využívána. Tento specifický stavební typ "městských věží" při kostelech zůstává zatím zcela nezhodnocen jak ze strany historiků umění (a stavebních historiků), tak z hlediska dějin

²¹ Jan SOMMER: Otvory ve středověkých klenbách kostelů jako předmět výzkumu a ochrany?, in: Časopis Společnosti přátel starožitností, roč. 106, 1998, č. 2, s. 80-85; několik příkladů velkých otvorů v klenbách z citovaných jihočeských staveb uvedeno na s. 82.

stavitelství.²² Ve věžích běžně bývaly obecní archivy, často i zbrojnice, hlásný byl "provozován" obcí...

„Zařízení“ kostela²³

Oltář - nejdůležitější místo v (katolickém) kostele. Na oltáři se přináší oběť, proto by měl být masivní (dle Starého zákona se na oltáři obětovala zvířata). Oltář je tedy také místo k hostině.

V gotice - oltář je daleko vpředu, zpravidla vyvýšen. Věřící k němu přichází a vzhlíží jako k Ježíši

Dnes - oltář je uprostřed, Ježíš zde přichází mezi věřící jako do společenství

Ambon - nejdůležitější místo v protestantských kostelech, ale nacházíme ho ve všech. Od ambonu se hlásá Boží slovo. A na tuto funkci nesmíme nikdy zapomenout, jinak to ztrácí smysl. Ambon by měl být stejně jako oltář dostatečně masivní a nepřenositelný (zakotvený). Od ambonu by mělo znít veškeré Boží slovo (1. a 2. čtení, žalm, evangelium a kázání).

Kříž - měl by být umístěn v presbytáři a všem přítomným má neustále připomínat Krista a jeho trpení

Kazatelna - je vyvýšená část v kostele, učená ke čtení z evangelia a ke kázání.

²² Jan SOMMER, Pavel ZAHRADNÍK: Pozdně gotická zvonice kostela sv. Jakuba Většího v České Kamenici a její osudy, in: Hláska. Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka. Zvláštní číslo věnované konferenci Dějiny staveb Nečtiny 10. 4. - 13. 4. 2003, s. 11.

²³ Také pojmy v této kapitole jsou uvedeny ve slovníku - Radko Chodura, Věra Klimešová, Alois Křišťan: Slovník pojmů sakrálního výtvarného umění, Karmelitánské nakladatelství 2001

Křtitelnice - v kostele jí můžeme nalézt v křtící kapli a nebo přímo v kostele. Je to nádoba se svěcenou vodou určené ke křtu.

Kropenka - při vstupu do kostela má připomenout křest a očistit mysl člověka od pozemských věcí.

Zpovědnice

Křížová cesta

Věčné světlo- symbolizuje přítomnost Krista ve svatostánku

Svatostánek- místo, kde se uchovávají proměněné hostie. Svatostánek je uzavřený, neprůhledný. To symbolizuje, že Kristovo proměnění je tajemství. Dnes je praktické jej umístit např. do postranní části kostela, aby prostor kolem oltáře nebyl znesvěcen pohybem lidí.

Varhany - liturgický hudební nástroj. Píšťaly varhan mají navodit náladu k soustředění k Bohu. Množství rejstříků možnosti mnoha duchovních nálad.

Kostelní lavice

Gotika - směřují k východu i k oltáři

Baroko - v každé lodi směřují jedním směrem (do středu kostela, případně k oltáři)

Dnes - většinou zaplňují s oltářem jeden prostor, např. v kruhu kolem

Zvony - průrazný zvuk zvonu se nese velmi daleko a dálky tento zvuk také evokuje. Tento zvuk představuje poselství dálky - poselství o Bohu bez mezí a konce.

Bohoslužebné náčiní a látky²⁴

²⁴ Radko Chodura, Věra Klimešová, Alois Křišťan: Slovník pojmů sakrálního výtvarného umění, Karmelitánské nakladatelství 2001

Svíce - symbolizuje věčné světlo

Kalich - liturgická nádoba, nad ním kněz pronáší Kristova slova z Poslední večeře, při mši je používán k přeměně vína v krev Krista. Bývá zpravidla ze vzácného kovu.

Patena - Nízká miska při mši na hostie, s vyrytým křížem na okraji. Klade se na kalich který o málo přesahuje.

Kadidlo a Kadidelnice (Turibulum), nádoba na dřevěné uhlí, která je zpravidla zavěšená na třech řetízcích a na čtvrtém středovém bývá umístěné víčko. Na žhavé uhlíky se sype vonná pryskyřice zvaná kadidlo. Stoupající kouř od pradáвна symbolizuje modlitbu a používá se k okuřování osob a předmětů (křížů, oltář, evangeliář)

Plátno - hustě tkaná látka, původně lněná sloužící ke mši.

Monstrance - (ostensorium), Přenosná, bohatě zdobená schránka sloužící k uchování a vystavení hostií za sklem.

Kněžské roucho - je oděv užívaný ke mši, kněz ho volí dle příležitosti. Barva a zdobení je závislé i na kalendáři

Hostie - oplatka z nekvašeného těsta, používaná při římskokatolické bohoslužbě. Mění se symbolicky v tělo Krista.

Svěcená voda - voda, která byla světicí modlitbou vysvěcena. Věřící se sní pak kropí, aby si tak připomněli svůj křest.